

Dominika Gapska

(Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu, Poznań – Polska)

KULT ŚW. KSENI PETERSBURSKIEJ W ROSJI I SERBII

Ksenia Petersburska (ur. w latach między 1719 a 1730 – zm. ok. 1803) jest stosunkowo młodą, bo dopiero XX-wieczną, świętą Cerkwi prawosławnej. Zainteresowanie jej osobą rozwinęło się na przełomie XVIII i XIX wieku. Wyobraźnię petersburżan rozbudziła niezwykła historia młodej wdowy z możnego rodu, która rozdała biednym odziedziczony po mężu majątek, wyrzekła się swojej kobiecości, własnego imienia i w męskim przebraniu wędrowała po Petersburgu pomagając w tajemnicy ubogim i potrzebującym, skrycie nocami pracując przy budowie nowych świątyń. Przez lata jej postać obrosła legendą, po dziś dzień poddawana literackim modyfikacjom i adaptacjom. Poza tekstami związanymi z obrzędkiem cerkiewnym – żywotem, służbą i akatystem, w Rosji, a także w Polsce, powstały na jej temat utwory prozatorskie i poetyckie o charakterze edukacyjnym, kierowane do ogółu wiernych, a specjalnie do najmłodszych czytelników¹. Materiał literacki wzbogaciła bogata ikonografia – istnieje około 90 różnego rodzaju malarskich przedstawień św. Kseni.

Pierwsze próby wpisania pamięci świętej do oficjalnego kalendarza cerkiewnego w Rosji podejmowano przypuszczalnie na początku XX wieku. Mogła się do tego przyczynić sytuacja społeczno-polityczna kraju, rozluźnienie opieki państwa nad Cerkwią, wywołane ustawą tolerancyjną cara Mikołaja II z 1905 roku. Prawdopodobnie na fali tych wydarzeń, około 1913 roku, próbowano oficjalnie usankcjonować ludową cześć dla Kseni, która wśród niższych warstw społecznych zyskała opinię opiekunki najbardziej potrzebujących, wspomóżycielki Kościoła. Powstały wtedy pierwsze, nieoficjalne jeszcze teksty literackie ku jej czci – żywot, służba, akatyst. Ich autorstwo przypisuje się protojerejowi Eugeniuszowi Rachmaninowowi². Do kanonizacji jednakże nie doszło, ponieważ taka forma świętości nigdy nie cieszyła się pełną akceptacją Cerkwi, a po

¹ Э. Кундышева, *О чем ты плачешь, Андрей Федорович?*, [online:] <http://xenia-spb.narod.ru/htmls/lit_9.htm> [dostęp: 16.11.2012]; *Święta Błogosławiona Ksenia Petersburska*, opowiedziała O. Maliszewska, tłum. K. Tur, Hajnówka 2011.

² *Первая святая Санкт-Петербурга, новейшее исследование*, сост. В.А. Синкевич, Санкт-Петербург 2007, s. 160, [online:] <http://hramm.ru/files/Sviataa_Xenia.pdf> Sinkiewicz> Zob. także: Н.С. Рахманина, *Протоиерей Евгений Рахманинов*, Санкт-Петербург 2010.

reformach Piotra I w Rosji jurodstwo zostało pozbawione kościelnego uznania i błogosławieństwa³.

Jako pierwsza świętość Kseni uznała Rosyjska Cerkiew Zagraniczna w USA (wrzesień 1978). Cerkiew moskiewska zdecydowała się na ten krok dziesięć lat później, przy okazji jubileuszu 1000-lecia chrztu Rusi. Sytuacja rosyjskiego Kościoła, duchowość rosyjska uległy zmianie i nie stało już na przeszkodzie, by szaleństwo w Chrystusie, stało się podstawą do wyniesienia Kseni na cerkiewne ołtarze:

[...] Dla zbawienia i miłości bliźniego przyjęła na siebie trud pokazywania się jako szalona. Za swoje wysiłki, modlitwy, posty, pielgrzymowanie (*strannicestwa*) i pokorne znoszenie kpin, Błogosławiona otrzymała od Boga dar jasnowidzenia i czynienia cudów. Jej kaplica na Cmentarzu Smoleńskim Leningradu była zasypana podziękowaniami za cuda dokonane dzięki jej modlitwemu wstawiennictwu⁴.

Dni pamięci Kseni ustanowiono na 24 stycznia oraz 11 września (dzień kanonizacji przez Rosyjską Cerkiew Zagraniczną). W roku 2012 z błogosławieństwem Patriarchy Moskiewskiego i Wszechrusi, Cyryła, do kalendarza liturgicznego Patriarchatu Moskiewskiego dodano nowy dzień pamięci: 24 maja (dzień kanonizacji z 1988 roku)⁵. Serbska Cerkiew Prawosławna również uznała ją za swoją świętą i uroczystość obchodzi dzień jej pamięci 24 stycznia, wraz ze św. Ksenią Rzymianką. Teksty liturgiczne, niektóre modlitwy Serbowie przejęli z tradycji rosyjskiej.

Mimo że fenomen jurodstwa uważany jest za charakterystyczny dla duchowości rosyjskiej, to autorzy liturgicznych tekstów dedykowanych św. Kseni nie wypuklają jej cech jako jurodiwej. Jeśli zostają one przywołane, to jednocześnie podkreśla się, iż szaleństwo jest jedynie pozorne – żywot zawiera opis badania lekarskiego, które jednoznacznie wyklucza jakąkolwiek chorobę psychiczną i stwierdza, iż Ksenia jest „w pełni zdrowa na umyśle”⁶.

Obraz świętej jurodiwej budują tylko fakty utrwalone przez ludową legendę – wyrzeczenie się żeńskiego imienia na rzecz męskiego, rozdanie majątku – a także tradycja biblijna i teologiczna, w szczególności nauczanie Jezusa o wyrzeczeniu się siebie oraz św. Pawła o szaleństwie krzyża i zasadach miłości bliźniego (Rz 12–15). Główny nurt kultu Kseni opiera się na wzorcach maryjnych – szczególnie święta Pokrowu – Bogurodzicy opiekunki wiernych.

Opiekuńcza rola świętej jest motywowana chrześcijańską cnotą *caritas*, rozumianą w nadprzyrodzonym sensie jako pragnienie ostatecznego

³ G. Fiedotow, *Święci Rusi*, przeł. H. Paprocki, Bydgoszcz 2002, s. 190.

⁴ *Первая святая Санкт-Петербурга...*, op. cit., s. 14.

⁵ Официальный портал Белорусской Православной Церкви, <<http://www.church.by/resource/Dir0301/Dir0302/2011/Page3775.html>> [data dostępu: 16.11.2012].

⁶ *Первая святая Санкт-Петербурга...*, op. cit., s. 11.

dobra, którym jest życie wieczne. Symbolicznie przyjmując na siebie grzechy męża, św. Ksenia pokazuje wiernym, że należy pragnąć zbawienia nie tylko dla siebie, ale także dla swoich bliźnich i wszystkich ludzi. Tak rozumiana miłość (miłosierdzie) stanowi osnowę prawdziwej wspólnoty, społeczności. Kult świętej nabiera wymiaru ogólnoludzkiego, ogólnospołecznego, za wzór stawiając chrześcijańskie cnoty: ubóstwa, pokory, miłości bliźniego. Traci znaczenie szaleństwo, istotne jest pochylenie się nad potrzebującym, nad biedą, krzywdą, nieszczęściem, także tym warunkowanym zlaicyzowaniem, komercjalizacją życia, rozpadem wartości społecznych, ekonomicznych, moralnych – ateizmem, rozpadem więzi międzyludzkich, dewaluacją rodziny, subkulturą młodzieżową, nalogami, nie tylko pijaństwem, ale i narkomanią. Ksenia pomaga ubogim, chorym, smutnym, prześladowanym, wykluczonym. Wskazuje drogę zagubionym i niewierzącym. Wzywa się ją w modlitwach za zmarłych, którzy nie otrzymali rozgrzeszenia i ostatniego namaszczenia.

Dla tej sfery patronatu ważna jest biblijnie rozumiana cnota gościnności, opierana na znaczeniu imienia świętej. Wzorca dostarcza jej patriarcha Abraham, który przyjął nieznanych wędrowców w swoim namiocie pod dębami Mamre (Rdz 18,1-22), a w zamian za dobry uczynek, przybysze przepowiedzieli patriarsze narodziny syna, Izaaka. Gościnność Kseni ma odniesienia do wszelkiej możliwej pomocy, jakiej można udzielić nieznanemu, wędrowcowi, obcemu, człowiekowi odrzuconemu, dzieląc się z nim wszystkim tym, co się posiada. Imperatyw dzielenia się i wspomagania najbardziej potrzebujących wpisany został od samego początku w historię petersburskiej świętej, młodej wdowy, która nie bacząc na opinię najbliższych, rozdała cały odziedziczony majątek, łącznie ze swym domem rodzinnym, przekształcając go w przytułek dla biednych. Stąd też wyjątkowe znaczenie św. Kseni jako patronki różnego rodzaju działań charytatywnych.

Istotną rolę w budowaniu jej wizerunku odgrywa wielkomięjska przestrzeń, w której funkcjonuje za życia. Podobnie jak większość jurordiowych jest „bytem miejskim”⁷. Zarówno w żywocie, jak i w hymnografii Petersburg jawi się jako przestrzeń zmagania duchowych, analogicznie do wyobrażeń pustyni we wczesnochrześcijańskiej literaturze, poświęconej świętym anachoretom. Doskonale tę zależność ujmuje hagiograf św. Wasyla Moskiewskiego:

Świątobliwy dowiódł przykładem, że to nie miejsce zbawia człowieka albo wznosi bariery dla jego zbawienia, lecz że bogobojny człowiek uświęca wszelakie miejsce, albowiem żył on w mieście jakoby na pustyni i przebywał wśród ludu jakoby w głuchym klasztorze⁸.

⁷ C. Wodziński, *Św. Idiota. Projekt antropologii apofatycznej*, Gdańsk 2009, s. 50.

⁸ Ibidem.

Przestrzeń miejska poprzez sakralną biografię Kseni pokazana jest jako siedlisko grzechu, symbol bezprawia, upadku, zwyrodniałej cywilizacji, będącej źródłem duchowej pustki, odczłowieczenia, braku chrześcijańskich cnót wiary, nadziei, miłości, a także wartości takich jak prawda, piękno, dobro, godność, honor czy życie. Obecność w tej przestrzeni jurodiwej duchowo odmienia miejsce, odnawia mieszkańców. Jest ona budzicielem ludzkich sumień, strażniczką tradycyjnych wartości – prawosławia, dawnego obyczaju, wspólnoty międzyludzkiej. W modlitwach wierni proszą świętą, by wstawiła się za tymi, którzy zatarali się w złudnych pokusach doczesnego ziemskiego życia: alkoholu, narkotykach, modzie (!), polityce (!).

Stałym motywem żywota świętej jest sekretna pomoc we wznoszeniu świątyń, głównie tzw. cerkwi smoleńskiej w Petersburgu (epizod ten zna również serbska tradycja literacka ku jej czci). Wspieranie budowniczek cerkwi w sensie metaforycznym oznacza sankcjonowanie i utrwalanie prawosławnego porządku na ziemi, tworzenie i umacnianie jego „filarów”. W tym sensie św. Ksenia kontynuuje tradycje apostołskie i pasterskie świętych biskupów i książąt. Ma to odzwierciedlenie również na jej malarskich wizerunkach, których nieodłącznym elementem jest kij pasterski, atrybut nawiązujący z jednej strony do pokutnego życia, z drugiej – do pastorału, symbolu władzy biskupiej (często na ikonach św. Kseni wyobrażany w wersji wczesnochrześcijańskiej, w kształcie greckiej litery Tau). Ten rys świętości odgrywa ważną rolę w całokształcie wizerunku świętej. I w rosyjskiej, i w serbskiej duchowości św. Ksenia pełni funkcję nauczyciela i przewodnika duchowego wiernych, który „kieruje ich drogę ku światłości Chrystusowej” (akatyst, ikos 11), a duchowieństwo umacnia w cnotach istotnych dla stanu duszpasterskiego i hierarchicznego.

Jurodstwo jako typ świętości jest obcy tradycjom południowosłowiańskiej duchowości prawosławnej, dlatego redaktorzy serbskich utworów ku czci Kseni, usiłują wpisać jej kult w typowy dla miejscowych świętych kanon monastyczno-mniszy. W różnych wersjach żywota pojawiają się informacje o jej ośmioletnim pobycie w klasztorze, który miał poprzedzać późniejsze działanie „w świecie”. Wizerunek Kseni buduje się poprzez wskazywanie analogii z ascetkami, mniszkami. Czyny jurodiwej zestawia się z formami umartwiania ciała praktykowanymi w środowisku monastycznym (na wzór św. Izydory, św. Kseni Rzymianki). Mniszy charakter świętości Kseni wyraża się także poprzez wyjątkowy dar modlitwy.

Ten uniwersalny model świętości zawiera również specjalny patronat nad kobietami i ich życiowym posłannictwem w funkcji żon czy

matek. Motywują go dwa epizody z życia świętej. Pierwszy opowiada o Paraskiewie Antonownie, która dzięki przepowiedni Kseni zyskała upragnione dziecko, przysposabiając osierocone niemowlę. Drugi przedstawia sytuację pewnej młodej dziewczyny, której przyszła święta pomogła uniknąć małżeństwa z oszustem, zbiegłym skazańcem, podszywającym się pod zabitego przez niego pułkownika. W związku z tym utrwaliło się przekonanie, że jeśli Ksenia weźmie na ręce lub pobłogosławi chore dziecko będzie ono natychmiast uleczone. Odzwierciedlenie wiary w cudowny dar uzdrawiania i niezwykłą troskę o dobro kobiet i ich potomstwa znajduje się w modlitewnych wezwaniach do świętej. Autorzy literatury obrzędowej nazywają ją matką (akatyś), polecając jej szczególnemu wstawiennictwu kobiety, rodziny, zwłaszcza te skłócone, dzieci, ich edukację.

Ważny nurt kultu Kseni wyznacza motyw pielgrzymowania (*stranniczestwa*), rozumianego jako nieustanne poszukiwanie Królestwa Bożego i wzrastanie w wierze w warunkach erozji chrześcijańskiego systemu wartości. „Gościem i pielgrzymem na tej ziemi” (Hbr 11,13) stanie się Ksenia w chwili wyrzeczenia się samej siebie, przyjęcia cudzego imienia i dobrowolny wybór bezdomności jako stylu życia, który oddaje chrześcijańską miłość bliźniego. Dla Serba w planie metaforycznym ta historia świętej wyraża głównie sytuację emigranta, który zmuszony sytuacją, czy to polityczną, czy ekonomiczną, opuszcza miejsce zamieszkania, by szukać lepszego życia dla siebie i swojej rodziny. Uwarunkowania emigracji, poczucie osamotnienia, obcości, bezradności, zagubienia, nieprzystawania do innych szczególnie zbliżają doświadczenie Kseni do doświadczenia wielu serbskich emigrantów współcześnie i wpływają na umocnienie jej kultu w sferze zadań opiekuńczych.

Los „pielgrzyma” bywa też w Serbii interpretowany jako przedłużenie narodowej martyrologii z czasów Arsenija III Čarnojevicia. W sensie eklezjalnym obecność prawosławnych chrześcijan-emigrantów na Zachodzie (przeciwstawionemu Wschodowi jako „ojczyźnie” ortodoksji) przyczynia się do przekraczania kulturowo-narodowych granic oraz ukazania ogólnoświatowego i uniwersalnego charakteru Cerkwi prawosławnej⁹. Emigracja jako egzystencja pośród przedstawicieli innych wyznań jest również okazją do dawania świadectwa własnej „prawdziwej” wiary, co ma znaczenie nowego apostołatu.

Podane przykłady patronatu i zakresy wstawiennictwa świętej wskazują na niezwykłą nośność jej kultu. Współczesne realia funkcjonowania Cerkwi i życia społeczności wiernych w Serbii i Rosji oraz poza ich gra-

⁹ P.V. Поповић, *Хришћанство у историји. Зборник студија из црквене историје*, Београд 2011, s. 14.

nicami przynoszą ciągle nowe interpretacje jej biografii, rozszerzając formy duchowej opieki i pogłębiając wymiar kultu, by zaspokoić społeczne zapotrzebowanie i odbudowywać prawosławną duchowość na uznanych, trwałych wartościach chrześcijańskich.